IDEI PSIHOLOGICE ÎN OPERA LUI DIMITRIE CANTEMIR

de LIVIU V. FILIMON

1. Analiza, din punct de vedere al unei anumite discipline, a operelor marilor titani ai culturii universale este firească în condițiile dinamicii științei. Acumularea de cunoștințe permite reevaluări pe planuri noi. Prezentarea ideilor psihologice din opera lui Cantemir, pe care o facem în acest articol, va ajuta la înțelegerea mai profundă a concepției sale. Totodată, lucrarea de față va contrbiui la cultivarea sentimentului mîndriei naționale prin popularizarea selectivă a idelior ce demonstrează atitudinea sa realistă, științifică — drum deschis recent în pedagogie de St. Bîrsănescu [1]. După părerea noastră, concepția lui Cantemir pare contradictorie numai dacă este analizată izolat, de pe poziția unei singure lucrări. Însă privită în ansamblu, opera sa se caracterizează ca o încercare de sinteză a culturii timpului său. Astfel, în „Sacrosanctae" prezintă teoria teosofică ce a influențat timp de milenii gîndirea orientului vechi [2], în „Divanul" încearcă să fundamenteze rațional dogmele moralei religioase, continuînd tradiția deschisă de Neagoe Basarab — ; iar în „Istoria ieroglifică" și „Metafizica" promovează ideile științifice din teoria cunoașterii, logică, fizică, biologie luînd adesea poziția critică față de filozofia lui Aristotel și venind cu soluții originale. Deci nu este vorba despre o evoluție a gîndirii cantemirene de la teosofie la teologie și știință cum s-a pretins, ci despre o tratare a lor, paralelă. Dacă autorul și-ar fi dus pînă la capăt opera, cu siguranță se evitau interpretările denaturate.

2. *Cantemir explică conținutul subiectiv al psihicului precizînd dependența sa de fizic.* Spre deosebire de materialiștii mecanicești contemporani autorului și de mai tîrziu, ce localiza upsihicul în „inimă" sau îl considerau „o secreție a creierului", Cantemir afirmă că sufletul nu este materie — avînd un conținut subiectiv. „Eu peste mine aer, supt mine țărînă, iar în mine nemică ceva lucru de materie nu am, fără numai duhul, carile mă poartă" [3]. Dar această conducere a trupului de către suflet, se face prin intermediul „conștiinței lucrurilor" și „cîntăririi faptelor".

---

1 Bîrsănescu, St., *Dimitrie Cantemir și pedagogia*, în *„Rev. de pedagogie"* nr 1/1973.
2 Cantemir D., *Sacrosanctae scientiae indepinginbilis imago*, (vezi Cantemir D., *„Scrieri alese"*, p. 239-352 și 367-405).
3 Idem, *Istoria ieroglifică*, București, 1965, p. 175.

http://www.cimec.ro / http://cmiabc.ro

Conştiinţa deci, în concepţia lui Cantemir, are un conţinut psihologic, subiectiv, este „acea conştiinţă de sine pe care omul o pierde cînd este adîncit în somn fără visuri, şi conştiinţă (a ceea ce este bine şi rău, care îi controlează), a faptelor ce îl călăuzeşte în viaţă“ [4]. Cu alte cuvinte, el atribuie conştiinţei, adică minţii, capacitatea de a judeca faptele morale „căci chiar dacă s-ar găsi cineva, care să nu-şi dea seama de faptele sale rele, *mintea* lui e ca un acuzator, ca un martor al conştiinţei rele, ba chiar ca un pedepsitor şi călău“ [5].

Cît priveşte problema legăturii corpului cu psihicul, Cantemir o ilustrează insistînd asupra exemplelor în care echilibrul vieţii sufleteşti influenţează pozitiv sănătatea omului — concepţie ce ne aminteşte despre preocupările neuropshiatriei moderne. Boala corpului — spune Cantemir — „durerea cît de mică într-un mădulariu“ aduce boala întregului organism („tot trupul spre neaşezare şi pătimire aduce“ — [6] astfel încît, „suferinţa trupului trebuie combătută prin vindecarea sufletului“ [7]. „Atunci cînd îţi este bolnav trupul trebuie să fii cît se poate de sănătos la suflet“ [8]. Pătruns de ideea unităţii fiinţei umane, Cantemir cere ca „singur omul în sine, trupul cu sufletul singur în sine a-şi împăca“ [9]. El consideră psihicul dependent de integritatea corporală şi în primul rînd de integritatea creierului declarînd că acela „adevărat om iaste carile cu întreagă minte * că se slujeşte“ [10].

Dependenţa psihicului de corp, mai este ilustrată de Cantemir în cadrul explicării mecanismului somnului subliniindu-se corelarea înţepenirii, inhibării organelor corpului ,cu pierderea minţii şi simţirii, cu blocarea senzaţiilor vizuale, auditive, olfactive. În timpul somnului — spune Cantemir — „toate organele corpului amorţesc şi înţepenesc“, se pierde „mintea şi simţirea nevăzînd cu ochii, neauzind cu urechile, neadulmecînd cu mirosul, nesimţind cu gustul“ [11]. „Cînd dorm numai arterele îmi zvîcnesc şi pulsează ca semn că mă voi trezi“ [12].

3. *În problema metodologiei Cantemir se situează pe o poziţie optimistă de încredere în posibilităţile cunoaşterii psihicului uman.* El observă cu regret că nu toţi oamenii se străduiesc suficient să acumuleze experienţă în aprecierea calităţilor sufleteşti — „cei mai mulţi (oameni), afirmă autorul, nu se cunosc nici pe ei însăşi“ [13]. Nu este vorba aici despre preluarea mecanică a dictonului antic „Cunoaşte-te pe tine“ — cum s-a afirmat — ci de un aspect practic al problemei. Cel mai apropiat obiect de studiu psihologic este propria viaţă sufletească, pe care o ai sub observaţie şi analiză în orice moment căci „omul — spune Cantemir — sie mare vecin şi de

4 *Ibidem*, p. 328.
5 *Ibidem*, — p. 328.
6 Idem, *Istoria ieroglifică* Bucureşti, 1965, p. 141.
7 Bădărău, D., *Filozofia lui Dimitrie Cantemir*, Bucureşti, 1969, p. 280.
8 Cantemir D., *Divanul*, Bucureşti, 1969, p. 272.
9 *Ibidem*, p. 299.
10 *Ibidem*, p. 297.
11 Bădărău, D., *Filozofia lui Dimitrie Cantemir*, Bucureşti, 1969, p. 124.
12 *Ibidem*, p. 126.
13 *Ibidem*, p. 298.

http://www.cimec.ro / http://cmiabc.ro

aproape îşi iaste singur pre sine a se cunoaşte i să cade“ [14]. „Sfătuieşte-te cu tine însuţi şi întreabă-te : cine eşti ?“ [15].

Deosebit de actuală este părerea lui Cantemir de a nu se limita cunoaşterea psihologică la observarea corpului, a conduitei — cum spun unii psihologi contemporani — ci a se extinde analiza asupra conţinutului subiectiv. „Către această dară — afirmă Cantemir — omul pre sine cunoscîndu-să, cunoştinţa nu numai a celui pre dinafară om, carea ieste a trupului, ce şi a celui pre dinăuntru om care iaste a sufletului, şi cele ce stăruiesc spre a sufletului cuprindere“ [16], căci după cum spune Lactanţiu, partea aceasta mai mare preţ decît trupul are [17]. Obiectul cercetării psihologice trebuie să-l formeze în primul rînd conştiinţa, adică acea capacitate de a reflecta cauza producerii fenomenelor şi a deosebi binele de rău caracteristică omului şi neîntîlnită la animale. „Astfel — spune Cantemir — să nu ne asemănăm cu animalele care, hrănindu-se cu ghnidă şi bînd apă din pîrîu, puţin le pasă de unde le vin acestea cu atîta uşurinţă“ [18]. Studiul psihicului trebuie orientat spre calităţile caracteristice omului cum sînt : demnitatea personală, spiritul raţional, independenţa în luarea hotărîrii. „Omul — spune Cantemir — trebuie să cugete şi să gîndească tot atît la demnitatea firii sale ; mă refer la acea demnitate, de pildă, prin care întrece toate celelalte [fiinţe] de pe pămînt, în primul rînd pentru că are spirit raţional, adică minte, pentru a cunoaşte cele adevărtae şi a alege cele bune, în chip desăvîrşit liber — un lucru dumnezeiesc şi ceresc — pentru ca să se servească de aceste calităţi şi însuşiri ale lui în practicarea virtuţiei, iar nu a răutăţii, şi pentru ca să nu le corupă şi să nu le pîngărească prin josnicia lipsei lui de demnitate ; ci totdeauna să făptuiască lucruri vrednice de partea cea dumnezeiască din el, ca nu cumva, om fiind, să ducă o viaţă animalică“ [19].

Deşi consideră conştiinţa (conţinutul subiectiv al vieţii sufleteşti) accesibilă autocunoaşterii, Cantemir nu cade în greşala psihologilor de mai tîrziu angajaţi în discuţiile asupra valorii introspecţiei şi care cereau ca psihicul să fie cunoscut senzorial, prin procese de percepţie („autoobservaţie“). El subliniază în mod just, rolul esenţial pe care îl are raţiunea întemeiată pe limbaj în cunoaşterea conţinutului de conştiinţă. „Că toate carile se văd, de pe chip şi de pe floare se giudecă, iară gîndul şi ascunsului inimii nici chip, nici floare are, de pre care de bun sau de rău, de frumos sau de grozav să se cunoască, fără numai cînd icoana în cuvinte sau în lucruri îşi întipăreşte“ [20].

Sufletul nu poate fi cercetat în acelaşi fel ca un corp material. „Eu în mine şi cu mine socotindu-mă, precum aerul nu se prinde, sufletul nu se scoate“ [21]. În cunoaşterea psihicului trebuie să ne bazăm atît pe observaţii directe, imediate, cît şi pe cercetarea evenimentelor anterioare. „Punînd

---

14 *Ibidem*, p. 299.
15 Cantemir, D., *Istoria ieroglifică*, Bucureşti, 1965, p. 302.
16 Idem, *Divanul* Bucureşti, 1969, p. 259.
17 *Ibidem*, p. 300.
18 *Ibidem*, p. 308.
19 *Ibidem*, p. 300.
20 Cantemir, D., *Istoria ieroglifică*, Bucureşti, 1965, p. 134.
21 *Ibidem*, p. 175.

http://www.cimec.ro / http://cmiabc.ro

faţă în faţă — spune Cantemir — cele trecute şi cele prezente, să te cunoşti şi să te înţelegi pe tine însuţi“ [22].

4. *O atenţie deosebită acordă Cantemir psihologiei vîrstelor precizînd particularităţile caracteristice perioadelor de vîrstă delimitate pe întreaga durată a vieţii.* Pornind de la observaţii şi amintiri proprii („pre cîte în minte ţiu“ [23], el împarte viaţa omului în şapte grupe. „În aceşti optzeci de ani — spunea Cantemir — eu fac şapte împărţiri, adică disting şapte vîrste şi anume : pruncia, copilăria, cătărigia, voinicia, bărbăţia, căruntetea şi bătrîneţea“ [24].

La vîrsta *prunciei* — de la 0 la 7 ani —, viaţa nu este deplină deoarece copilului nu i s-a dezvoltat suficient : gîndirea („nu cunoaşte ce vede, nu înţelege ce aude“) ; sentimentele morale („nu pricepe binele şi răul“) ; şi voinţa („nu ştie ce face, umblă şi socoteală n-are“).

Din cea de a doua vîrstă, *a copilăriei,* — „care se suie pînă la 14 ani“ — Cantemir îşi aminteşte că el era „numai cu asemănarea şi chipul omului, iară nu pe deplin om“ [25], deoarece numai omului deplin format „îi este dat să cunoască credinţa, legea şi dogmele, binele şi răul“ („...adică a cunoaşte lucrurile de care trebuie să ne ferim“), să-şi agonisească hrana şi băutura („adică a putea ara şi semăna, a lucra via şi a face negoţ, toate acestea fiind necesare pentru chiverniseala omului“) [26].

A treia vîrstă, este cătărăgia (adolescenţa) — care merge de la 14 la 21 de ani — însă după socoteala mea pînă la 17 ani tot de firea copilăriei ţine, aşa încît pînă ce ajunge omul la vîrsta de 17 ani, adică pînă să înceapă, cum se spune, să-i mijească musteaţa, tot copil i se zice (căci în limba latină această vîrstă se numeşte pubertas, de la numele pubes, numele părului care creşte la început la mustăţi şi la barbă). Aşadar, cam tot de o cunoştinţă copilărească se slujeşte şi întreaga vîrstă a adolescentului (cătărigului) pînă la 17 ani şi seamănă în toate cele cu vîrsta copilului (afară de cazul cînd îşi îndreaptă mintea cu învăţătura)“ [27].

Cantemir consideră vîrsta a doua şi a treia (cătărigia) hotătîroare pentru formarea caracterului. „La această vîrstă ajungînd omul este ca şi o floare, de se va lega la vreme bună, se va face roadă bună, iar de se va lega la vreme rea, face şi roadă rea...“. Pentru că în vîrsta copilăriei tale poţi lega sau apucături şi obiceiuri bune sau rele, iar pe cele pe care le vei dobîndi de copil le vei moşteni pînă la bătrîneţea ta“ [28]. În vîrsta copilăriei tale vei învăţa legea, iar în adolescenţă te vei deprinde cu isteţimea. În copilărie, vei învăţa să suporţi pedeapsa, iar în adolescenţă vei dobîndi învăţătură şi minte“ [29]. „Vei afla mulţi şi nenumăraţi copii care deşi mici s-au comportat ca oamenii mari făcînd lucruri şi fapte demne de laudă“ [30].

---

22 Idem, *Divanul,* Bucureşti, 1969, p. 388.
23 *Ibidem,* p. 127.
24 *Ibidem,* p. 124.
25 *Ibidem,* p. 129.
26 *Ibidem,* p. 126.
27 Idem, *Istoria ieroglifică,* Bucureşti, 1965, p. 180.
28 *Ibidem,* p. 264.
29 Idem, *Divanul,* Bucureşti, 1969, p. 265.
30 *Ibidem,* p. 267.

http://www.cimec.ro / http://cmiabc.ro

„*A patra vîrstă* — sau rodul de curînd legat al vieţii omeneşti — e tinereţea, care este ca un fruct a cărui calitate ca dulceaţă sau amărăeală nu s-a stabilit încă, de aceea trebuie să fie bine păzit şi nevătămat, păzit ca nu cumva să se întîmple că vină gîndacul să-l strice, sau păianjenul să-l învăluie cu pînza, căci cît de puţin l-ar strica, greu va mai ajunge la dulceaţa şi gustul ce urma să aibă cînd se coace. Tot aşa, tînărul la toate trebuie să ia seama şi de toate trebuie să se păzească, deoarece are duşmani mai mulţi la această vîrstă decît la alta. Mai întîi, pentru că această vîrstă este vîrsta tinereţii, care este *oarecum rătăcită şi neaşezată*. În al doilea rînd, la această vîrstă sîngele este mai abundent, *adică poftele sporesc* cu prisosinţă, fiind numeroase şi mai puternice decît la celelalte vîrste, de care trebuie să ne păzim foarte mult...“ [31].

„*A cincea vîrstă* sau coacerea poamei vieţii omeneşti este bărbăţia, care, ca o poamă împlinită şi coaptă rămîne neschimbată un timp anumit, avînd acelaşi gust“ [32]. La această vîrstă se întîmplă necazuri ca boala, robia (închisoarea) şi sărăcia. Referindu-se la căsătorie, el arată că ea poate fi compensată cu bogăţia sufletească, căci „dacă doreşti să fii bogat şi avut cu trupul, cu atît mai virtos ţi se cade să cauţi bogăţia şi avuţia sufletului şi, găsind-o să o păstrezi şi să nu o părăseşti nicideoum“. „Să-ţi îmbraci sufletul cu haina dreptăţii căci sufletul este mai de preţ, zice poetul“ [33].

„*A şasea vîrstă* sau cea în care începe să se veştejească fructul vieţii omeneşti, este a căruntetii“ [34]. „Iată, ţi-au răsărit fire albe pe cap şi-n barbă ! Iată, au început să-ţi sălbească genunchii şi să se plece spre pămînt ! Iată ţi s-au muiat şalele ! Iată că în loc de doi ochi îţi trebuie acum patru ! Iată, puterea organelor tale trupeşti te lasă ! Iată că cele patru stihii ale tale au început să se confunde adesea între ele şi n-ai cum să le împaci şi să le linişteşti“ [35]. Cantemir nu consideră decăderea fizică o degradare generală a omului. Dimpotrivă, el crede că la bătrîneţe posibilităţile de creştere sînt mai mari prin cultivarea morală. „Aşadar, în vreme ce ai început să scazi în puterea trupului, începe să creşti în ce priveşte puterea sufletului ! De vreme ce ai început să îmbătrîneşti cu trupul, începe să întinereşti cu sufletul ! Îţi slăbeşte trupul ? Întăreasc-ă-ţi-se sufletul !“ [36]. „Să te îngrijeşti de sufletul tău şi să-l înnoieşti cu fapte bune“ [37].

„*A şaptea vîrstă* sau totala putrezire a poamei vieţii omeneşti este adînca bătrîneţe“ [38], cînd nu mai poţi „umbla deoarece ţi s-a scurtat pasul“ [39]. Dar nici acum perfecţionarea morală nu trebuie să înceteze căci,

---

31 *Ibidem*, p. 268.
32 *Ibidem*, p. 270.
33 *Ibidem*, p. 278.
34 *Ibidem*.
35 *Ibidem*, p. 280.
36 *Ibidem*.
37 *Ibidem*.
38 *Ibidem*, p. 282.
39 *Ibidem*, p. 284.

http://www.cimec.ro / http://cmiabc.ro

„...îmbătrînind trupul, sufletul întinerește..." [40]. „Sufletul trebuie îngrijit, ferit și îndrumat, trebuie să fie tînăr și să se mențină sănătos", „abătîndu-te de la rău și făcînd binele" [41].

În concluzie, meritele principale ale lui Dimitrie Cantemir în psihologia vîrstei constau în tratarea problemei periodizării pe întreaga durată a vieții; corelarea particularităților de vîrstă cu sarcinile educaționale; formularea de soluții optimiste; adaptarea unei atitudini umaniste, concretizată prin lupta pentru promovarea ideilor de bine și de dreptate.

5. *Dimitrie Cantemir consideră că senzațiile stau la baza cunoașterii științifice.* „Toți învățații secolului acestuia, — spune Cantemir — proclamă în gura mare că toată știința omenească purcede de la simțuri" [42], „adică din povața simțurilor se află" [43]. Lipsa organului văzului sau auzului face imposibilă percepția culorii sau a muzicalității cuvintelor. „Toată lumea știe căci nu orbul, ci cel cu ochi ajudecă de vopsele, și cel cu urechi, iară nu cel surd, alege frumusețea și dulceața viersului" [44]. Cu ajutorul senzațiilor sîntem în permanență în contact cu lumea externă deoarece, „săgețile simțurilor nu încetează să mă împingă" [45]. Ceea ce cunoaștem din experiență, adică din contactul direct cu lucrurile, este incomparabil mai demn de apreciat ca adevărat, decît ceea ce rezultă din rațiunea noastră. „Experiența și ispita lucrului, mai adevărată poate fi decît toată socoteala minții și argumentările arătării de față mai tari sînt decît toate chitelile" [46]. Referindu-se la ponderea simțurilor, dă întîietate vederii spunînd: „că adevărat, bună ieste știința auzirii, dar mai adevărată ieste ispita vederii" [47].

Cu toate că dă prioritate senzațiilor în cunoașterea realității Cantemir nu neagă posibilitatea de a avea iluzii, de a primi prin simțuri, în anumite condiții, informații eronate. În acest sens, credem noi, trebuie interpretată afirmația lui că știința senzorială „în cele mai multe cazuri" deci nu totdeauna", este eronată [49]. El propune în mod just întemeierea cunoașterii multilaterale, pe datele simțurilor și pe analiza rațională", că din privirea prin simțuri, nimic nu e bun și perfect, că ea trebuie subordonată privirii prin intelect" [50].

Un alt plan de limitare a cunoașterii senzoriale semnalat de Cantemir, confirmat de psihologia științifică, este legat de introspecție. Se știe că omul nu-și poate cunoaște direct propriile sale senzații — „Simțirea simțirii" cum spune Cantemir — deoarece ele au conținut subiectiv și nu material. (Dacă senzațiile noastre ar fi alcătuite din unde electromag-

40 *Ibidem*, p. 282.
41 *Ibidem*, p. 284.
42 Idem, *Sacrosanctae*, p. 49, cf. Bădărău D., *Filozofia lui Cantemir*, 1969, p. 303.
43 Idem, *Istoria ieroglifică*, București, 1965, p. 36, cf. Bădărău D., *Filozofia lui Cantemir*, p. 303.
44 Idem, *Istoria ieroglifică*, 1964, p. 44.
45 Idem, *Metafizica*, București, 1928, p. 37.
46 Gogoneață, N., (r), *Istoria filosofiei romînești*, vol. I, Buc., 1972, p. 82.
47 Cantemir D., *Istoria ieroglifică*, p. 49, cf. Bădărău D., *op. cit.*, p. 303.
48 Idem, *Istoria ieroglifică*, București, 1965, p. 121.
49 Bădărău, D., *Filozofia lui Dimitrie Cantemir*, București, 1969, p. 304.
50 Cantemir, D., *Metafizica*, București, 1928, p. 45.

http://www.cimec.ro / http://cmiabc.ro

netice, mişcări ale aerului, substanţe chimice, ele ar putea fi percepute, adică autoobservaţia ar fi posibilă. „Cînd cineva — spune Cantemir — e izbit, simte întrucîtva că a fost izbit, dar de unde, de cine şi din ce cauză i s-a întîmplat aceasta, nu simte şi însăşi simţirea acoperită de bătătura persoanei obişnuite nu-l lasă să simtă“ [51].

Găsim, de asemenea, în opera lui Dimitrie Cantemir, observaţii preţioase despre pragurile senzoriale. Dacă se suprapune vorbirea mai multor persoane se ajunge — afirmă Cantemir — să „nu se înţeleagă, fără numai chiote netocmite şi huite neauozite ca precum nenumărate picăturile ploii din nouri cu repegiune pe pămînt căzînd un huiet oarecare dau, iară vreun glas tocmit nicicum şi precum a unui organ de muzică toate coardele deodată lovindu-să, o răsunare oarecum dau, însă vreo melodie tocmită şi după pravili muzicăi alcătuită nicicum nu să aude aşé ieste şi vocea a mulţi şi totdeodată“ [52].

6 *Gîndirea în concepţia lui Cantemir este o cunoaştere indirectă a evenimentelor curente sau viitoare, care îl ajută pe om să analizeze mintal lucrurile şi să-şi sporească puterile fizice.*

„Samnul înţelepciunii — afirmă Cantemir — ieste că din cele văzute sau auzite, cele nevăzute şi neauzite a adulmeca şi viitoarele din cele trecute ar giudeca“ [53], căci gîndirea operează cu ideea care ieste : „Chipul a fiecăruia lucru pre carile mintea plăsmuitorului ca cum ieste îl informeşte“. Gîndirea se diferenţiază, de la animal la om, şi de la neinstruit la un filozof „căci să ştii că omul să deosebeşte de animalele neraţionale prin minte şi prin învăţătură“ [54], iar oamneii neinstruiţi „lucrurile văzînd, precum sînt le ştiu, iară filozoful din ce şi pentru ce ara sînt făcute“ [55]. Unde a socotelii şi a minţii roadze nu lucesc, duhurile puterii puţin procopsesc „că puterea trupului, cît de vîrtoasă, ridică, împinge şi strînge, cît de mai multe ar putea doi sau trei, iară cel puternic la socoteală cu miile pe alţii covîrşeşte“ [56].

Întîlnim în opera lui Cantemir numeroase cunoştinţe consemnate în Manualele de psihologie actuale despre raportul dintre gîndire şi limbaj, în care cuvîntul capătă o semnificaţie, devine un „semnal al semnalelor“ numai la om prin intermediul gîndirii sale. „Cuvîntul — precizează Cantemir — nu este o simplă articulaţie : înainte de toate el este sens, el este un înţeles, şi numai omul, între toate făpturile, are darul de a cuvînta, adică de a rosti ceva ce are înţeles [57]. „O anumită manifestare verbală, este articulată şi plină de înţeles“ [58]. „Cuvîntul fără ştiinţa gîndirii în zadar ieste“ [59]. Cantemir este de părere că limbile actuale, deviate dintr-o

51 Idem, *Istoria ieroglifică*, Bucureşti, 1965, p. 45.
52 *Ibidem*, p. 52.
53 *Ibidem*, p. 117.
54 Cantemir, D., *Divanul*. Bucureşti, 1969, p. 266.
55 Idem, *Istoria ieroglifică*, p. 86.
56 *Ibidem*, p. 112.
57 Bădărău D., *Filozofia lui Cantemir*, 1964, p. 332.
58 *Ibidem*, p. 322.
59 Panaitescu, P. P., *Dimitrie Cantemir, Viaţa şi Opera*, Bucureşti, 1958, p. 199.

http://www.cimec.ro / http://cmiabc.ro

limbă comună sînt hotărîtoare pentru existența științelor. „Limbile, sînt, organe foarte necesare, fără de care, lucru foarte important de notat, științele nu ar putea exista“ [60]. Cu toată prețuirea acordată limbajului, Cantemir nu uită nici să sublinieze limitele sale „că multe ajunge mintea ascuțită, carile limba fiicavă și slabă a le vorovi nu poate“ [61].

7. Preocupările lui Cantemri referitoare la procesul voinței îmbracă un aspect practic de cultivare a calităților de voință pozitive și combatere a celor negative.

Capacitatea de a hotărî, inițiativa în luarea hotărîrii sînt considerate ca esențiale pentru obținerea de succese și glorificarea numelui. „Agonisita numelui“ — observă Cantemir — se dobîndește „mai mult cu îndrăzneală decît cu sîiala (sfială)“ [62], dar „îndrăzneala fără socoteală este nebunie“ [63].

Referindu-se la *puterea de voință* Cantemir arată că ea se naște în strînsă legătură cu afectivitatea „căci în voința sufletelor și unirea inimilor, lucrurile din mici mari le crește“ [64]. Nici un succes important nu se poate obține în cultivarea moralei dacă nu se acționează cu toată puterea de voință, „Pentru ca să devii bun, trebuie să vrei cu adevărat, fără gînd ascuns și să vrei pe deplin acest lucru“ [65]. Reușita este urmarea efortului depus, căci „Dumnezeu ajută pe cei ce se străduiesc, iar nu pe cei nepăsători“ [66].

O altă calitate de voință căreia Cantemir îi acordă o prețuire deosebită, este *perseverența.* „Alergînd să atingi ținta, nu te opri în mijlocul drumului“. „Nu te liniști și nu te mulțumi că ai atins vreuna din treptele de jos ale virtuții, ci înaintează neîntrerupt spre treapta de mai sus și spre cea mai înaltă, pentru ca să fii în stare, pe cît e posibil, să te urci și să te așezi pe mult-doritul și cel mai bun pisc, devenind desăvîrșit“ [67]. Cel care nu-și ține angajamentul este sortit suferinței legată de nemulțumirea de sine, pe care o va trăi oridecîte ori va gîndi la nereușita sa. „Că mai fericit socotesc a fi, acela carile într-o sughițare duhul s-ar sfîrși decît acela carile ce odată au giuruit, pînă la moarte giuruința a plini, pre cît va putea nu va nevoi“ [68].

Puterea de stăpînire, o altă calitate a voinței, nu exclude suferința, ci dimpotrivă, se întemeiază pe răbdare în suportarea situațiilor grele. „Rabdă — spune Cantemir — și răzbește în bunătățile sufletului, deși îți va fi greu pentru trup“ [69].

În dezvoltarea voinței, preconizează Cantemir, trebuie să ne bazăm pe exerciții. „Obișnuiește-ți sufletul și trupul, la osteneli cuvioase și în-

60 Cf. Bădărău D., *Filozofia lui Cantemir,* 1964, p. 333.
61 Idem, *Istoria ieroglifică,* București, 1965, p. 81.
62 *Ibidem,* p. 122.
63 *Ibidem,* p. 95.
64 *Ibidem,* p. 140.
65 Idem, *Divanul,* București, 1969, p. 348.
66 *Ibidem,* p. 358.
67 *Ibidem,* p. 368
68 Cantemir, D., *Istoria ieroglifică,* București, 1965, p. 125.
69 Idem, *Divanul,* 1969, p. 358.

http://www.cimec.ro / http://cmiabc.ro

tăreşte-ţi inima să îndure necazurile“ [70]. „Leneşei tale minţi dăi de lucru ca niciodată să nu lenevească“ [71]. „Cel ce nu lucrează ceva bun se învaţă să lucreze răul“. „Înfrânează-te şi de somnul prea mult «căci odihna lungă hrăneşte cusururile»“ [72]. „Socoteşte de azi ce lucruri bune ai de făcut şi ce rele de ocolit mîine“ [73]. „Socoteşte în fiecare seară cum ai lucrat peste zi“ [74]. „Gîndeşte-te nu la ce fac alţii, ci ca tu să faci ceea ce trebuie“ [75]. „Voinţa nu se poate dezvolta decît în cadrul activităţii“. „Să căutăm prilejurile foarte bune“ [76]. „Ideile despre bine pe care le avem să fie traduse în fapte bune“.

În definirea voinţei Cantemir pune accentul pe alegerea deliberată a scopului acţiunii, „căci, în vreme ce toate creaturile urmează inconştiente porunca divină, sau natura lor (ceea ce este cum ştim, acelaşi lucru), omul singur, are la începutul oricărei lucrări conştiinţa scopului şi poate alege între scopurile bune şi rele, participînd prin aceasta la moralitate. El are ithiceşte (eticeşte) din ceputul locului socoteala sfîrşitului (scopului)“ [77].

8. *Dimitrie Cantemir consideră procesele afective o latură a psihicului ce influenţează întreaga personalitate umană.*

„Dragostea — afirmă Cantemir — suprimîndu-le pe toate, cu tărie le biruieşte“ [78]. Suferinţa sufletului este mai greu de suportat decît durerea trupului „că chinul trupului carnea potoleşte, iară pedeapsa sufletului, oasele topind, inima răneşte“ [79]. „La rîndul ei dragostea neîmpărtăşită, creşte în intensitate şi se transformă în suferinţă“. „Ce ca cum inima, care în dragostea cuiva este lovită, cu cît drăgitul se ascunde şi se fereşte, cu atît dragostea cuprinzîndu-l îl topeşte“ [80].

Mobilitatea afectivă este ilustrată de el prin trecerea de la veselie la tristeţe şi de la tristeţe la bucurie“ [81]. Găsim la Cantemir şi referiri la schimbările organice ce însoţesc emoţiile : „cînd minţile de spaimă să uluiesc atuncea şi piscioarele să învălătucesc“ [82].

9. *Pornind de la recunoaşterea existenţei aptitudinilor şi a posibilităţilor de cunoaştere a lor, Cantemir sugerează necesitatea selecţiei după înzestrare şi pregătire.*

Amintim, mai întîi, convingerea sa umanistă şi modernă, că fiecare om este înzestrat pentru ceva. „Firea — afirmă Cantemir — aşe se înţé-

---

70 *Ibidem*, p. 358.
71 *Ibidem*, p. 358.
72 *Ibidem*.
73 *Ibidem*, p. 384.
74 *Ibidem*, p. 387.
75 *Ibidem*, p. 364.
76 *Ibidem*, p. 372.
77 Idem, *Istoria filozofiei româneşti*, Bucureşti, 1972, p. 86-87.
78 Cantemir, D., *Divanul*, Bucureşti, 1969, p. 136.
79 Idem, *Istoria ieroglifică*, Bucureşti, 1965, p. 137.
80 *Ibidem*, p. 102.
81 Idem, *Divanul*, Bucureşti, 1969, p. 146.
82 Idem, *Istoria ieroglifică*, Bucureşti, 1965, p. 235.

http://www.cimec.ro / http://cmiabc.ro

leptește pre la toți darurile sale s-au îndămînat, cît pre unii în cuvînt, iară pre alții în lucru, pre unii în poruncă, iară pre alții în ascultare, pre unii în stăpînire, iară pre alții în supunere vrednici, putincioși și suferitori i-au arătat. Așijderea, unii în grămatică, iară alții în poetică, unii în logică, iară alții în retorică, unii în cea ethică, iară alții în cea fizică filozofie mai isteți, și unii într-una, iară alții într-altă învățătură și mesteșug mai vestiți și mai fericiți, după a firii orînduială au ieșit" [83]. Umanismul lui Cantemir merge însă mai departe deschizînd o perspectivă optimistă și celor care eventual nu sînt înzestrați suficient pentru o anumită muncă. Referindu-se la ei el afirmă că prin instruire și exersare sistematică și aceștia pot deveni buni mesreiași", căci, „de multe ori ce este scăzut din fire, meșteșugul cumsecade plinește".

Totuși, Cantemir nu ia o atitudine exagerată în problema cultivării predispozițiilor precizînd că ele, adică firea, „nu poate fi schimbată cu totul", căci „nu de tot împotriva firii, nici preste puterile ei a sări poate, nici orînduiala lesnirii a-i muta ispitește" [84].

O atenție deosebită acordă Cantemir cunoașterii aptitudinilor ca zestre ereditară sau ca însușire cultivată în decursul vieții. „Trebuie deci, ca fiecare om să cunoască amănunțit caracterul naturii umane în genere și, pe lîngă aceasta, obiceiurile și înclinările pe care le-a dobîndit (el însuși)" [85]. „Căci unul înclină spre veselie, altul spre amărăciune, unul spre îndrăzneală, altul spre teamă, unul spre cruzime, altul spre milostivire, unul spre cucernicie, altul spre pizmă, unul spre mînie, altul spre desfrînare și alte fapte rele, unul spre dragoste de bani, altul spre mîndria cea spurcată" [86]. Această cunoaștere (autocunoaștere) este subordonată la Cantemir atît cultivării aptitudinilor, cît și repartizării la locul de muncă. „Vredniciile firești sau dobîndite prin cultură, trebuie să stea la baza locului pe care îl ocupă omul în societate și a prețuirii de care se bucură". „Cine-i cu mai multe vrednicii, veri din fire, veri din osteniță, împodobit, acela mai mare cinste trebuie să aibă și mai tare la toți să se iubească se cade" [87]. Desigur că nu poate fi vorba aici despre rețete de diagnoză psihică sau despre criterii de selecție pe profesii. Mediul social în care a trăit marele cărturar, absența mijloacelor de producție bazate pe tehnică l-au determinat să se limiteze la observații cu caracter general. De altfel, nici tratarea celorlalte probleme psihologice nu formează obiectul unor preocupări speciale.

Cu toate limitele epocii și ale dezvoltării psihologiei ca știință, ideile lui D. Cantemir rămîn în mare parte actuale, fapt ce dovedește genialitatea gîndirii sale și constituie pentru noi un prilej de trăire a sentimentului mîndriei naționale.

---

83 *Ibidem*, p. 85.
84 *Ibidem*, p. 111.
85 Idem, *Divanul*, București, 1969, p. 302.
86 Bădărău, D., *Filozofia lui Dimitrie Cantemir*, București, 1969, p. 302.
87 Cantemir, D., *Istoria ieroglifică*, București, 1965, p. 64.

http://www.cimec.ro / http://cmiabc.ro

IDÉS PSYCHOLOGIQUES DANS L'OEUVRE DE D. CANTEMIR

Résumé

L'auteur présente de manière sélective les idées psychologiques de Dimitri Cantémir, exposées dans son oeuvre sous la forme d'observations critiques, de conseils, de démonstrations phylosophiques.

On y analyse brèvement des problèmes relatifs au contenu subjectif de la conscience, à la dépendance du psychique quant au psychique, aux méthodes de la psychologie, aux problèmes psychiques (sensations, pensée, affectivité, volonté) et aux propritétés psychiques de la personne (aptitudes).

Utilisant un grand nombre de citations, l'auteur prouve le génie du grand lettré roumain, sur un plan non encore abordé, il attire l'attention sur l'actualité de ses idées psychologiques.

http://www.cimec.ro / http://cmiabc.ro